

Zdzisław Włodarczyk

Pastor Samuel Bogumił Sachs (1800–1849)

Rocznik Wieluński 6, 147-155

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MISCELLANEA

Zdzisław Włodarczyk

PASTOR SAMUEL BOGUMIŁ SACHS (1800–1849)

Obecność protestantów na ziemi wieluńskiej datuje się niemal od zarania ruchu reformacyjnego w Polsce. Nowinki religijne znajdowały posłuch u miejscowej szlachty, nieobce były również mieszczaństwu¹. Jednak postępująca w ciągu XVII w. kontrreformacja i wojny szwedzkie ograniczyły liczbę ewangelików na tym terenie do kilkunastu rodzin szlacheckich. Z tego też kręgu wywodził się ostatni dysydencki poseł na sejm Rzeczypospolitej (1718 r.), miecznik wieluński Andrzej Kromno-Piotrowski, w skandaliczny sposób pozbawiony prawa reprezentowania swej ziemi². Luteranie byli najczęściej przybyszami zza pobliskiej śląskiej granicy: często poszukujący lepszych warunków do życia, czy też zniechęconych reakcją katolicką na Śląsku. Zachęceni przez miejscową szlachtę zainteresowaną pozyskaniem pracowitych i sprawnych poddanych, osiedlali się niedaleko rodzinnych stron. Ich liczba wzrosła z chwilą przejścia Wieluńskiego pod panowanie pruskie (1793 r.). Przybywali tutaj nie tylko urzędnicy i żołnierze, ale również rzemieślnicy i rolnicy, wspomagani finansowo przez nowe władze. Klęska Prus, w wojnie z Francją, spowodowała odpływ większości z nich. Nie przerwało to jednak działalności osadniczej prywatnej, jak i władz Księstwa Warszawskiego – do tych, którzy pozostali dołączyli nowi. Dopiero jednak zmiany granic po zawierusze napoleońskiej i związane z tym konsekwencje natury społeczno-ekonomicznej, polityka gospodarcza prowadzona przez rząd

¹ Szerzej o ruchu reformacyjnym na ziemi wieluńskiej zob. W. Patykiewicz, *Archidiakoniat wieluński*, „Wiadomości Diecezjalne” 1957, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne” 1958; W. Szczygielski, *Dzieje ziemi wieluńskiej*, Łódź 1969; L. Koczy, *Dzieje miasta Wieruszowa*, Poznań 1930.

² W. Szczygielski, *op. cit.*, s. 145.

Królestwa i władze terenowe (zwłaszcza w województwie kaliskim i mazowieckim) czy wreszcie system zachęt dla osiedleńców, spowodowały znaczny przyrost ilości protestantów na obszarze Królestwa. Najczęściej byli to przybysze ze Śląska, Saksonii, Czech i znajdującego się we władaniu Prus Wielkiego Księstwa Poznańskiego, którzy przynosili ze sobą nie tylko różne doświadczenia, nawyki i umiejętności, ale również wiarę przodków. W obwodzie wieluńskim byli to najczęściej rolnicy, rzemieślnicy lub związani z rolnictwem i leśnictwem oficjaliści³. Nie należy jednak zapominać o górnikach i hutnikach zatrudnionych w zakładach przemysłowych w Pankach i okolicy. Dogodne warunki stwarzano przedstawicielom rękodziel włókienniczych, tak mile widzianym przez władze. Działające w Wieluniu zakłady włókiennicze nie przetrwały próby czasu, zmian koniunktury i sytuacji politycznej czy wreszcie nieszczęśliwych wydarzeń losowych. Miasto nie rozwijało się jako ośrodek przemysłu włókienniczego.

W pierwszych latach istnienia Królestwa liczba protestantów w Wieluniu i okolicy osiągnęła liczbę wystarczającą aby powstała nowa wspólnota. Wierni potrafili się zorganizować i przejąć przekazane im przez władze obiekty. Ofiarnością i własną pracą przy remoncie zdewastowanego kościoła udowodnili niezłomną wolę posiadania świątyni i duchownego, wolę życia w instytucjonalnej wspólnocie religijnej. Władze powołały parafię w roku 1820 w Wieluniu, choć podobne starania czynili wierni w odległym kilkanaście kilometrów Krzeczowie i Częstochowie. Nie była to pierwsza instytucjonalna forma integracji protestantów w tym mieście – w pierwszej połowie XVII w. istniał tutaj zbor reformowany. Skutkiem posądzeń o kolaborację ze Szwedami w latach „Potopu”, były krwawe prześladowania protestantów, a tym samym upadek zboru⁴.

Niniejszy artykuł poświęcony jest postaci pierwszego pastora powołanego przez wiernych parafii wieluńskiej: Samuela Bogumiła Sachsa. Dodać należy postaci zapomnianej, nie budzącej zainteresowania historyków. Pobieźnie jego działalnością w Wieluniu zajmował się pastor Eduard Kneifel⁵. Nad oceną

³ Królestwo Polskie podzielono pierwotnie na województwa, obwody i powiaty. Wieluń został wyznaczony siedzibą obwodu, w województwie kaliskim, składającego się z powiatów: wieluńskiego, częstochowskiego i położonej na wschód od Proсны części dawnego pow. ostrzeszowskiego. Znaczenie administracyjne posiadały obwody, powiaty oznaczały okręgi wyborcze i sądowe. W 1837 roku województwa przemianowano na gubernie, a w 1842 roku obwody na powiaty. Kilka lat później, w roku 1845, połączono gubernię kaliską z mazowiecką tworząc gubernię warszawską. Gubernię kaliską reaktywowano w 1866 r. Zwiększono również liczbę powiatów: z południowej części wieluńskiego utworzono powiat częstochowski, por. T. Olejnik, *Przeszłość administracyjna ziemi wieluńskiej*, Wieluń 1996, s. 24–25.

⁴ W. Gastpary, *Historia protestantyzmu w Polsce od połowy XVIII wieku do pierwszej wojny światowej*, Warszawa 1977, s. 261–262.

⁵ E. Kneifel, *Die evangelisch-augsburgischen Gemeinden der Kalischer Diözese*, Plauen 1937, s. 154–155. Tenże autor poświęcił mu niewielki biogram w pracy *Die Pastoren der Evan-*

jego działalności duszpasterskiej w Warszawie mocno zaważyła opinia zawarta w pracy Ludwika Jenikego⁶. Opinia o człowieku śmiertelnie chorym, dręczonym atakami nieuleczalnej choroby, który odszedł kilka miesięcy po odsunięciu go od posługi kapłańskiej w Warszawie i przeniesieniu na głęboką prowincję. Krótki biogram poświęciła mu również Joanna Schiller w swej pracy poświęconej pedagogom warszawskim⁷. Zachowane w wielunińskim archiwum parafialnym materiały świadczą o jego niezwykłej pracowitości, trosce o los ubogich, zaangażowaniu nie tylko na rzecz miejscowej społeczności luterańskiej. Wreszcie dał Samuel Sachs początek „dynastii pastorskiej”: cztery pokolenia Sachśów zapisały się chlubnie w dziejach kościoła ewangelicko-augsburskiego na ziemiach polskich⁸. Syn Adolf, urodzony w Wieluniu w 1840 roku, po studiach teologicznych w Dorpacie był wikarym w Mariampolu i następnie proboszczem w Wierzbołowie⁹. Wnuk Leon przez wiele lat pastor w Stawiszynie i Turku, gdzie wielce zasłużył się miejscowej społeczności¹⁰. Prawnuk Jerzy – „mały wzrostem, wielki duchem” – do śmierci w 1977 r. prowadził parafię kaliską.¹¹

Samuel Gottlieb Sachse, urodził się 30 stycznia 1800 r. w Rawiczu, jako syn Samuela Gottloba tkacza i Johanny Christiany z domu Bandtke. Chrzest miał miejsce 2 lutego¹². Do szkoły prowadzonej przez miejscową, skupiającą w dużej części tkaczy, gminę ewangelicką uczęszczał w Rawiczu. Ważnym wydarzeniem z dzieciństwa przyszłego pastora, oprócz ustawicznych zmian politycznych, była zapewne budowa nowej świątyni. Powstała ona w latach 1803–1808, według projektu K.G. Langhansa, które to dzieło zaliczyć należy do grona

gelisch-Augsburgischen Kirche in Polen, Eging 1970, s. 159.

⁶ L. Jenike, *Kronika zboru ewangelicko-augsburskiego w Warszawie 1782 do 1890*, Warszawa 1891, s. 73–76.

⁷ J. Schiller, *Portret zbiorowy nauczycieli warszawskich publicznych szkół średnich 1795–1862*, Warszawa 1998, s. 383. Autorka, przyjęła hipotetycznie, że Sachs urodził się w 1799 r.

⁸ Pracy duszpasterskiej poświęciło się np. kilka pokoleń Biedermannów czy Rondthalerów, zob. T. Stegner, *Pastorzy ewangelicy w Królestwie Polskim w latach 1815–1914*, [w:] *Inteligencja polska XIX i XX wieku*. Studia 6 pod redakcją Ryszarda Czepulis-Rastenis, Warszawa 1991.

⁹ E. Kneifel, *Die Pastoren...*, s. 158

¹⁰ W 1991 r. pośmiertnie nadano ks. Leonowi Sachśowi (zmarł w roku 1947) Honorowe Obywatelstwo Miasta Turku, co uzasadniono: „jako wyraz najserdeczniejszego uznania i wdzięczności za bezkompromisową postawę patriotyczną w czasie I i II wojny światowej oraz bezgraniczną ofiarność dla najbiedniejszych mieszkańców naszego miasta.” Szerzej T. Wegener, *Juliusz Bursche biskup w dobie przełomów*, Bielsko-Biała 2003, s. 128–129.

¹¹ *Parafia Ewangelicko-Augsburska w Kaliszu. Materiały do dziejów*. Opracowanie Mirosława Lisiecka, Krzysztof Walczak, Kalisz 1995, s. 9

¹² Archiwum Państwowe Poznań, Gmina ewangelicka Rawicz, sygn. 7. Taufbuch 1795–1801, Akt nr 21.

najciekawszych rozwiązań ewangelickiej architektury sakralnej w Europie¹³. Na studia teologiczne udał się do Wrocławia – najbliższy, bo oddalony około 70 km od rodzinnego Rawicza, ośrodek uniwersytecki – gdzie studiował w latach 1819–1822¹⁴. Nie wiadomo kiedy zmienił pisownię swojego nazwiska, w aktach parafii wieluńskiej występuje ono wyłącznie w formie skróconej.

Po raz pierwszy kandydat teologii Sachs przybył do Wielunia w kwietniu 1822 roku¹⁵. Władze przyjęły jego kandydaturę bez entuzjazmu, zwracano uwagę na jego młody wiek i brak doświadczenia co pociągało za sobą konieczność zdawania egzaminów potwierdzających kwalifikacje. Efekty jego starań uzależniano od przedstawienia dokumentów poświadczających zwolnienie od poboru w Prusach¹⁶. Kandydat na pastora gotów był poddać się egzaminowi. Musiał ponadto, poprzez Komisję Województwa Kaliskiego podjąć starania o uzyskanie paszportu emigracyjnego w Wielkim Księstwie Poznańskim, skąd pochodził¹⁷. Oczekiwanie na odpowiedź administracji pruskiej trwało kilka miesięcy, powodując zniecierpliwienie zarówno dozoru kościelnego zainteresowanego szybszym powołaniem pastora, jak i władz wojewódzkich. Ostatecznie w końcu 1823 r. stosowne dokumenty otrzymano. Otwarta pozostała jeszcze sprawa egzaminu kwalifikacyjnego. Pastor Sachs starał się, ze względów oszczędnościowych, miał on miejsce w Kaliszu zamiast Warszawy.

Po uzyskaniu wszystkich wymaganych dokumentów dozór dokonał oficjalnego wyboru Sachsa na pastora wieluńskiego. Pod rozwagę wyborców poddano również kandydaturę pastora Freytaga, lecz na 28 biorących udział w elekcji

¹³ Z. Ostrowska-Kębłowska, *Kultura*, [w:] *Dzieje Wielkopolski. Tom II Lata 1793–1918*, Poznań 1973, s. 41.

¹⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej AGAD), Zbór Ewangelicko-Augsburski w Warszawie, sygn. 319. Akta Kolegium Kościelnego Zboru Ewangelicko-Augsburskiego w Warszawie dotyczące się obsadzenia posady pastora zboru po śmierci ks. Tetznera przez ks. Sachsa Samuela oraz służby tegoż ks. Sachsa jako pastora 2^{go} Zboru Warszawskiego, k. 161.

¹⁵ Archiwum Parafii Ewangelicko-Augsburskiej Wieluń (dalej APE-AW), Akta Parafii Ewangelickiej Wieluńskiej dotyczące składu Kolegium Kościelnego i wyższych i niższych sług Kościoła, zajmowanie tych posad i zgola utrzymanie. Dozór Kościelny do Komisarza Delegowanego, Wieluń 22 XI 1822, b.p.

¹⁶ AGAD, Komisja Województwa Kaliskiego (dalej KWK), sygn. 693. KRWRP do KWK, Warszawa 7 I 1823.

¹⁷ Tamże, Pastor Sachs do KWK, Wieluń 23 I 1823. Komisja z prośbą o wydanie paszportu dla Sachsa zwróciła się do władz pruskich. Landratem powiatu krobkiego, na terenie którego leżało rodzinne miasto pastora – Rawicz, był Randow, w czasach Prus Południowych pełnił podobne stanowisko w powiecie wieluńskim. Odniósł się przychylnie do prośby. Ostateczna decyzja należała do Józefa Zerboniego di Sposetti, naczelnego prezesa prowincji poznańskiej, na przełomie XVIII/XIX w. również związanego z Wieluńskiem, dziedzica Pątnówka i Wieruszowa, por. Z. Włodarczyk, *Indygenat południowopruski Józefa Zerboniego di Sposetti*, „Poznański Rocznik Archiwalno-Historyczny” 2004, t. 10/11, s. 77–85.

uzyskał on tylko 4 głosy. Sam zainteresowany w tym czasie przebywał w Kaliszu „w celu udowodnienia swej kwalifikacji”¹⁸.

W obecności władz kościelnych i świeckich odbyła się 28 III 1824 r. uroczysta instalacja nowego pastora połączona z mszą świętą.

Na pastorze ciążyły rozliczne obowiązki nakładane na niego przez władze administracyjne i kościelne. Jako zwierzchnik gminy wyznaniowej był jednocześnie urzędnikiem stanu cywilnego dla jej członków, wobec czego był zobowiązany prowadzić stosowną dokumentację („Księgi do zapisywania Aktów Cywilnych”). Były to księgi urodzin, zejścia, małżeństwa i zapowiedzi małżeńskich. W myśl zaleceń władz winny być wykonane z dobrego papieru i oprawione. Wszelkie wpisy miały mieć jednobrzmiały, oparty na urzędowych wzorach, charakter¹⁹. Księża katolicy na terenie obwodu przestali pełnić funkcje urzędników stanu cywilnego dla ewangelików, stosowne przepisy zabraniały im udzielać im sakramentów osobom innych wyznań chrześcijańskich.

Ambona służyła również do ogłaszania przepisów i rozporządzeń władz i to nie tylko świeckich. Miały one najrozmaitszy charakter począwszy od politycznych a skończywszy na zaleceniach jak zapobiegać i leczyć cholere.

Przez większą część urzędowania Pastora Sachsa w Wieluniu ciągnął się spór z rodziną Neuville. Zespół pobernardyński podzielono tak, że gmina ewangelicka otrzymała kościół, domek spowiednika oraz połowę ogrodu. Resztę, czyli klasztor z innymi zabudowaniami i pozostałą część ogrodu przyznano przybyłemu z Rawicza Karolowi Weigeltowi, który zadeklarował chęć urządzenia w murach klasztornych manufaktury sukienniczej. Po jego niespodziewanej śmierci obiekt przekazano, przybyłemu z Czech, Karolowi Neuville, który założył i z powodzeniem prowadził manufakturę sukienniczą. Po śmierci ojca zakład przejął syn Hubert²⁰. U podstaw sporu leżał fakt, że Weigelt sam przygotował plan, na którym oparły się władze dokonując rozgraniczenia. Wynikłe stąd rozbieżności w sprawie własności pomieszczeń między klasztorem a kościołem oraz wielkością poszczególnych części ogrodu były przyczyną ciągnącego się przez wiele dziesięcioleci sporu. Bliskie sąsiedztwo, niedokładnie dokonane rozgraniczenia własności a czasami zła wola, leżały u podstaw długoletniego sporu.

¹⁸ APE–AW, Akta Parafii Ewangelickiej Wieluńskiej dotyczące składu Kolegium Kościelnego... Protokół z wyborów pastora, Wieluń 21 XI 1823.

¹⁹ APE–AW, Akta dotyczące się miejscowej służby pasterskiej. KD do pastora Sachsa, Wieluń 29 X 1825.

²⁰ T. Olejnik, *Leksykon miasta Wielunia*, Wieluń 1998, s. 121. O wyróżnieniach otrzymywanych przez właścicieli manufaktury pisze A.M. Drexlerowa, *Wystawy wytwórczości Królestwa Polskiego*, Warszawa 1999, s. 47–48, 245. Przed powstaniem listopadowym fabryka miała sklep fabryczny przy ulicy Senatorskiej w Warszawie; tamże, s. 103.

Jednym z jego fragmentów było rzekome odmówienie przez pastora ochrzczenia dziecka Henrietty Adam służącej w domu Neuwillów²¹. W obronie swego duszpasterza wystąpił dozór kościelny, który 20 X 1836 r. wystosował pismo do władz kościelnych podnoszące zasługi Sachsa. Starsi gminy uważali, że wypełnia on z całą starannością powierzone mu obowiązki. Na pochwałę zasługiwał fakt, że prowadził msze w języku polskim i niemieckim, bez zarzutu prowadzić powierzone jego pieczy akty stanu cywilnego. Troszczył się o kościół, gminę i szkołę elementarną, którą zaopatrywał w książki. Nie zaniedbywał również biednych, których wspierał „radą, uczynkiem ale i u władz krajowych”. Ponadto objął obowiązki członka rady przy szpitalu w Wieluniu. Sam pastor stanowczo zaprzeczył jakoby odmówił ochrzczenia dziecka. W liście do zwierzchników powołał się na zeznania dwóch świadków. Chcąc zdeprecjonować wartość oskarżenia przedstawił zaświadczenie Sądu Pokoju w Wieluniu stwierdzające, że H. Neuville z powodu różnych nadużyć „pod sąd oddanym jest”²².

Działalność społeczna pastora świadczy o jego wrastaniu w miejscowe środowisko. Został on członkiem pierwszego składu rady szczegółowej dla szpitala w Wieluniu. Powołano ją 22 X 1833 zgodnie z postanowieniem Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego wydanym 28 VIII 1832 r. Wybierana na okres kilkuletni sprawowała nadzór nad miejscowym szpitalem. W latach 1833–36 na jej czele stał ks. Szymon Dulnicki, członkami obok ks. Sachsa byli Ludwik Ziemiański i Grocholski. Pastor wchodził również w skład drugiej rady działającej w latach 1837–38. To właśnie za rządów pierwszej rady (1836) postanowiono o budowie nowego szpitala, który otwarto 1 listopada 1840 roku. Nowopowstały obiekt, posiadający 20 pomieszczeń, z czego 12 dla chorych, należał w tym czasie do najnowocześniejszych obiektów lecznictwa zamkniętego w Królestwie. Wśród ofiarodawców, jak i członków jego rady (obok ks. Sachsa) znaleźli się również przedstawiciele miejscowej społeczności ewangelickiej²³.

W latach 1823–1833 istniała w Sieradzu manufaktura sukienicza. Jej założycielem i pierwszym właścicielem, do 1827 r., był Adolf Harrer. Trzykrotne pożary i niedogodności związane z wprowadzeniem po powstaniu listopadowym taryfy celnej na produkty polskie eksportowane do Rosji, przyczyniły się do upadku zakładu. W 1829 r. w firmie było zatrudnionych 1145 osób. Na stanowiskach kierowniczych pracowali głównie przybysze z Prus, wielu z nich tak jak i pierwszy właściciel pochodziło z Sulechowa. Robotnikami byli przeważnie mieszkańcy Sieradza i okolicznych wsi. Większość przybyszów była wyznania

²¹ APE–AW, Akta dotyczące się miejscowej służby pasterskiej... Skarga H. Neuville z 6 IX 1836.

²² Tamże, Pastor Sachs do KWE, Wieluń 13 XII 1836.

²³ T. Olejnik, *Szpital w Wieluniu – jego dzieje i zniszczenie 1 IX 1939 r.*, Wieluń 1991, s. 10–18.

ewangelicko-augsburskiego. Nie dziwi więc fakt, że byli oni zainteresowani budową kościoła, który to obiecano im gdy osiedlali się w Sieradzu²⁴.

Od 1826 r. dwukrotnie w ciągu roku sieradzką wspólnotę ewangelicką odwiedzał pastor Sachs. Nie były to jego jedyne bytności w tym mieście, albowiem bywał tam częściej przywoływany przez wiernych. Z chwilą upadku fabryki liczba ewangelików drastycznie spadła, dlatego pastor ograniczył swe wizyty do jednej rocznie. Wierni opłacali wszelkie koszty związane z jego podróżami, pierwotnie otrzymywał 24 złp, później 18. Msze odbywały się w j. niemieckim, w razie potrzeby używano również polskiego. W czasach gdy istniała fabryka było rocznie od piętnastu do dwudziestu kilku konfirmantów, potem już tylko od 6 do 12. Pomocą, w ich rzetelnym przygotowaniu, służyli na miejscu niejaki Schmeil oraz Lange, nauczyciel w szkole elementarnej, następnie obwodowej w Sieradzu. Przy poznawaniu prawd wiary posługiwano się katechizmem Geizera, rozpowszechnianym i polecanym przez Sachsa. W czasie swej opieki nad wiernymi w Sieradzu pastor nie prowadził oddzielnych ksiąg stanu cywilnego, wszelkie zaszczości zapisywał w księgach wieluńskich²⁵.

Dnia 10 lutego 1841 r. zmarł w Warszawie drugi pastor tamtejszego zboru Jerzy Tetzner²⁶. Wkrótce wieluński pastor rozpoczyna starania o mianowanie na opuszczoną placówkę, już bowiem 16 lutego pisze do kolegium kościelnego zboru warszawskiego aby „zaliczyć mnie w poczet współubiegających”. Podobne w treści pismo, lecz w języku niemieckim, kieruje do prezesa konsystorza²⁷. Kazanie gościnne wyznaczone zostało na dzień 13 czerwca 1841 roku, sam zainteresowany postanawia przybyć do Warszawy kilka dni wcześniej. Warto dodać, że chęć sprawowania funkcji drugiego pastora zboru wyraziło 10 kandydatów, byli to oprócz Sachsa pastory Juliusz Krause z Radomia, Wilhelm Müller z Włocławka, Alberti z Wyszogrodu, Wilhelm Bando z Gąbina, Fryderyk Wilhelm z Węgrowa, Jan Jakub Benni z Tomaszowa, Lange z Mariampola, Biedermann z Pabianic i Dawid Bergmann z Pilicy. Ilość kandydatów świadczy o wysokiej randze jaką posiadała stołeczna parafia i możliwościach związanych piastowaniem w niej funkcji choćby drugiego pastora. Ostatecznie wysłuchano kazań 9 kandydatów (pastor Biedermann złożony ciężką chorobą zrezygnował ze starań), z których to wybrano trzech: Samuela Sachsa, Juliusza Krause i Wilhelma Müllera. Kolegium zboru warszawskiego informując o wynikach

²⁴ J. Pawlicka, *Manufaktura sukiennicza Adolfa Harrera w Sieradzu (1823–1833)*, „Rocznik Łódzki”, 1958, t. 1, s. 209–232.

²⁵ APE–AW, Akta dotyczące się miejscowej służby pasterskiej. Odpowiedź pastora Sachsa na zapytanie konsystorza, Warszawa 18 III 1838, w sprawie gminy sieradzkiej.

²⁶ L. Jenike, *op. cit.*, s. 66; nota biograficzna J. Schiller, *op. cit.*, s. 407

²⁷ AGAD, Zbór..., sygn. 319, k. 23. Pastor Sachs do Kolegium Kościelnego Zboru Warszawskiego, Wieluń 16 II 1841 roku; k. 24 pastor Sachs do Prezesa Konsystorza.

konsystorz prosiło jednocześnie o udzielenie urlopu wskazanym kapłanom, tak aby mogli przybyć do Warszawy i wygłosić po 2 kazania: w języku polskim i niemieckim²⁸.

Brak informacji o relacjach między pastorem Sachsem a superintendentem kaliskim Ernestem von Modl. Podczas trwania procedury wyborczej ten ostatni próbował wpływać na jej przebieg w niepożądanym przez wieluńskiego pastora kierunku. Ten w liście do kolegium zboru warszawskiego, nie wyjaśniając przyczyn antagonizmu, pisze że jest to „dawny mój i mojej rodziny z Rawicza jeszcze mściwy nieprzyjaciel”. Dla wzmocnienia swej pozycji przesyła konsystorzowi opinię komisarza obwodu wieluńskiego, sądu pokoju, naczelnika „żandarmskiej komendy”, czy wreszcie o swej działalności w Radzie Szczegółowej dla szpitala w Wieluniu²⁹. Kolegium wieluńskie „jako pasterzowi swemu oświadcza najczulsze podziękowanie”, wierni poświadczili, że podczas 17 lat pracy w Wieluniu pastor dbał o własność parafii, jej fundusze, cmentarze i szkoły³⁰.

Sprawa zatwierdzenia wspomnianych 3 kandydatów przez władze ciągnęła się przez kilka miesięcy. Dopiero w grudniu 1841 r. konsystorz zezwolił na wyznaczenie terminów kazań³¹. Pastor Sachs miał je wygłosić 13 i 20 II 1842 r. Sam ich przebieg, jak i osobowość kandydata musiała wywrzeć pozytywne wrażenie na członkach warszawskiego zboru, skupiającego wszak sporą liczbę osób wykształconych, skoro podczas wyborów na 267 głosów uzyskał 136, drugi pastor Krause miał ich 80, pastor Müller 51³².

Podobnie jak poprzednik ks. Sachs nauczał religii w szkołach warszawskich, do licznych obowiązków na terenie parafii dochodziła jeszcze, sprawowana od 1843 roku funkcja kapelana garnizonu warszawskiego. Ponadto od tego samego roku do 1845, kiedy placówkę tę przeniesiono do Łodzi, był nauczycielem religii ewangelickiej w Szkole Niemiecko-Ruskiej. Rząd gubernialny wyznaczył mu pensję w wysokości 360 rubli, do tego dochodziły świadczenia uzyskiwane od parafii i opłaty jura stolae.

Duży odsetek Polaków-ewangelików, jak i proces polonizacji wśród zborowników skłoniły go do starań o wydanie katechizmu w języku polskim. Z propozycją taką wystąpił wiosną 1845 roku, w maju tego roku na zebraniu kolegium kościelnego odczytano jego pismo w tej sprawie.

²⁸ Tamże, k. 69. Kolegium Kościelne do Konsystorza, Warszawa 13 VII 1841 r.

²⁹ Tamże, k. 72–73. Pastor Sachs do KK Zboru Warszawskiego, Wieluń 8 IX 1841 r.

³⁰ Tamże, k. 74–75. KK Wieluń do Konsystorza, Wieluń 11 VII 1841 r.

³¹ Tamże, k. 77 nast. Konsystorz do KK Zboru Warszawskiego, Warszawa 29 IX i 10 XII 1841 r.

³² Tamże, k. 118; L. Jenike, *op. cit.*, s. 67. Suma głosów – 267, nie zgadzała się z liczbą uczestników głosowania, których było 262. W protokole wyborów wyjaśniono jednak, że dwóch głosujących oddało po 3 głosy, jeden zaś 2, co wyjaśnia powstałą różnicę.

W tym też czasie miały miejsce ataki padaczki, ograniczające w znacznym stopniu aktywność pastora. Zdaje się, że to właśnie nasilająca się choroba, a co za tym idzie zaniedbywanie obowiązków duszpasterskich i pedagogicznych leżała u podstaw zadrażeń z kolegium kościelnym. Gdy na zebraniu 17 XI 1845 r. Pastor Sachs wyraził chęć nauczania religii w szkole żeńskiej spotkało się to z reakcją prezesa Malcza. Wobec powtarzającej się absencji pastora obowiązki te wypełniać miał ks. Otton Havelke. Wreszcie w końcu 1847 roku, w związku z przedłużającą się chorobą postanowiono usunąć go ze stanowiska i powołać na jego miejsce ks. Hilknera, do konsystorza wystąpiono o zgodę. Zdecydowano przenieść ks. Sachsa do Przedecza³³. Wcześniej, bo w marcu 1846 r. konsystorz proponował kolegium przeniesienie go na emeryturę³⁴. Nie wszyscy jednak przekonani byli o potrzebie tak radykalnych kroków – świadczy o tym pismo z października 1846 r. w obronie pastora, postulujące pozostawienie go na zajmowanym stanowisku, podpisane przez 45 członków zboru³⁵. Nie miało to już jednak wpływu na działania czynników kościelnych. W początkach grudnia 1848 r. konsystorz postanowił „uwolnić” go funkcji drugiego pastora zboru warszawskiego i powierzyć administrację parafii w Przedeczu³⁶.

W swym ostatnim piśmie do kolegium pastor Sachs wyraża zdecydowaną wolę, wbrew chorobie, pełnienia obowiązków „w miejscu mu przeznaczonym”³⁷.

Pastor Samuel Gottlieb Sachs nie pełnił żadnych ważnych funkcji w swoim Kościele, przez całe dorosłe życie był jego kapłanem. Najpierw jako proboszcz w Wieluniu potem II pastor zboru warszawskiego. Tragiczna w skutkach choroba nie pozwoliła na wykazanie talentów organizatorskich czy pedagogicznych. Jego wieloletnia działalność w Wieluniu, pełne poświęcenia wykonywanie obowiązków zobowiązują do przypomnienia jego sylwetki.

³³ L. Jenike, *op. cit.*, s. 73-76.

³⁴ AGAD, Zbór..., sygn. 319.

³⁵ Tamże, k. 235.

³⁶ Tamże, k. 237.

³⁷ Tamże, k. 248. Pastor Sachs do KK, Warszawa 4 XII 1848.